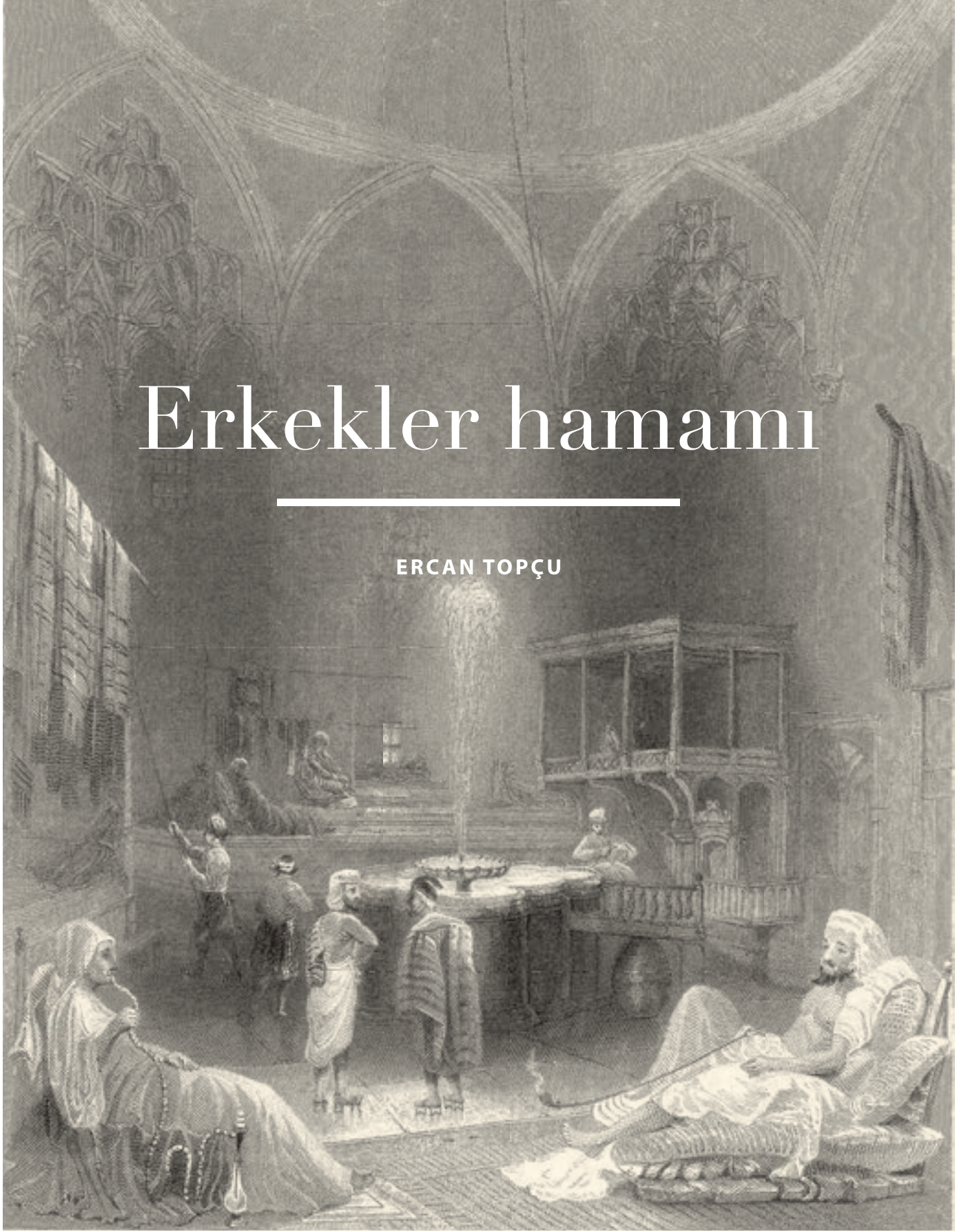

Erkekler hamamı

ERCAN TOPÇU

GÖRSELLER: ADELL ARMATÜR KOLEKSİYONU

TÜRK hamamlarının cihanşümül şöhreti haklı birçok gerekçeye bağlıdır. Eskiden hamamlar, cemiyyet hayatının önemli bir parçasıydı. Dolayısıyla Türk hamamının ününü sağlayan âdet ve gelenekler bu sosyal yapı içerisinde, oldukça doğal ve

samîmî bir yoldan oluşmuştur.

Türk hamamlarına halk arasında “çarşı hamamı” veya “halk hamamı” denirdi, hamamın kullanım saatine göre “kuşluk hamamı” dendiği de olurdu. Bâzı büyük konaklarda ve saraylarda ayrıca bahçe içerisinde “konak hamamları” olmasına rağmen üst düzey devlet

görevlileri, îtibarlı tüccarlar da çarşı hamamlarına gitmeyi tercih ederdi.

Hamamlar çifte veya tekli hamam olarak inşa edilirdi. Çifte hamam tasarımı, tamâmen toplumun dînî-kültürel yapısından kaynaklanan bir uygulamadır. Çifte hamamlarda kadın ve erkeklerin ayrı ayrı bölümlerde yıkanmalarına

ve hamama birbirlerini göremeyecekleri farklı yerlerden giriş yapmalarına dik- kat gösterilmiştir. Tam gün çalışan çifte hamamların kadınlar tarafının kapısı sokak içine, erkeklerinki ise caddeye bakacak şekilde konumlanmıştır.

Tekli yapılan "rical", "fert", "er-kek" ve aynı zamanda "kuşluk hamamı" da denen yerlerde cuma günleri tam gün erkeklerle hizmet verilmekteydi. Diğer günlerde hamamlar sabah namâzından kuşluk vakti denen gündüz 10.30- 11.00 saatlerine kadar erkeklerle açık olup bu saatten akşam ezânına kadar kadınlara, akşam ezânından gece yarısına kadar yine erkeklerle açık olurdu. Sayıları az olan tekli hamamlarda, karışıklığa mahal verilmemesi için kapiya renkli bir havlu asılır, böylece kadın veya erkek saati olduğu anlaşılırdı.

Gayrimüslimler, kendi gelenekle- rine uygun inşâ edilmiş hamamlarda yıkanırlandı. Ayrıca gayrimüslimlerin yıkanabileceği özel bölümlere sâhip Türk hamamları da mevcuttu.

Hamam tercihi oturulan muhit ve mahalleye, şahısların mesleğine, maddî imkânlar göre değişirdi. Fakat toplu- mun her katmanından her tür insana göre bir hamam tipi mutlaka vardı.

Erkek çocukları, 5 ilâ 7 yaşlarına kadar anneleriyle berâber kadınlar ha- mamına giderdi. Çocuğun fiziksel gö- rünümüne göre, kimi zaman 10 yaşına kadar bu durum devam edebilirdi. Tâ ki kadınlar hamamında bir gün hamam sorumlusu kadının veya hamamda yı- kanmaya gelen diğer kadınların, kinâyeye yoluyla, "Bir dahaki sefere babasını da getir!" demesi, erkek çocuğuna takılıp kızdırmaları veya hamamcı kadının erkek çocuğunu son kez hamama ala- çağını söylemesiyle erkek çocuğunun kadınlar hamamındaki mâcerâsı sona ermiş olurdu. Bu vakitten sonra erkek çocukları, artık babalarıyla veya kendi- lerinden yaşça büyük erkek akrabaları ve komşularıyla, erkekler hamamının yolunu tutardı.

HAMAM ÇALIŞANLARI

Erkekler hamamında, "hamamcı" (destgâh), "tellâk" (dellak), "tellâk yamakları", "âyînedar", "külhancı", "kahveci", "peyke nöbetçisi", "yanaş- malar", "meydancı", "hamam berber-

leri" gibi görevliler çalışırdı.

Çalışan personel sayısı hamamın büyüklüğüne göre değişmekteydi. Hamamcı esnafı defterlerinden bu sayının ortalama 5 ilâ 20 arası olduğunu göstermektedir. Defterlerde yer alan bir kayda göre, Eyüp Sultân'ı ziyârete gelenlerin önce hamama gidip yıkan- dıkları, hamamda yirmiyeye yakın kişinin çalıştığı yazmaktadır ki bu sayı, Eyüp Sultan'daki hamamın gâyet yoğun çalıştığını göstermektedir.

Tellâklar Mesleğe genellikle 13-15 yaşlarında başlayan tellâklar, erkekler hamamında müşteriye yıkar, keseler ve masaj yaparlardı. Tellâklar, Patrona Halil isyânına kadar Arnavutlardan seçilirdi. Bu târihten sonra Arnavut kökenlilerin hamamda çalışması ya- saklandı; tellâkların Anadolu çocuk- larından, özellikle de Sivas ve Tokat- lılardan seçilmesine özen gösterildi. Tellâklar, müşteriden ayırt edilebil- meleri için siyah ibrişimli peştamal kullanırlardı.

Hamamcı ve tellâkların çalışma usullerini bağlı oldukları esnaf lon- cası düzenlerdi. Buna göre; tellâkla- rın kullandıkları hamam taslarının kalaylı olması, peştemallarının temiz ve sağlam olması, ustularının keskin olması, vücut tüyünü almak için kullandıkları ustura ile baş usturasının farklı olması, birden fazla tellâğın çalıştığı hamamda tellâkların müşterilerini yıkarken birbirlerine ve veya müşteri- lere bakmamaları ve fazla konuşma- maları istenirdi. Tellâklar, vücut ovma ve çigneme hünerlerini yanlarındaki yamaklarına öğretmek zorundaydılar. Tellâkların, özel kapalı bölümler olan halvetlere girmesi ve buralarda hizmet vermesi yasaktı.

Halk arasında, tellâklar hakkında, "Allah sevdiği kulu câmiye hâdim, sev- mediği kulu hamama tellâk eder." gibi kimi olumsuz mânâyâ gelen birtakım sözler îcat edilmiştir. Yıkama işi bitin- ce müşteri, teşekkür anlamında sağ elini başına ve sonra ağzına götürür, bundan sonra hizmet edenlere bahşış verirdi.

Âyînedarlar Hamamda yıkanıp temizlenen, saç sakal tıraşı olan müşte- riye, ayna tutarlardı. Müşteri kendisini güzelce kontrol ettikten sonra âyînedar aynayı ters çevirir, bu yolla müşteri-

Hünernâme, Topkapı Sarayı Müzesi, envanter no H1524 / 148a.

ye aynanın üzerine bahşiş bırakması gerektiğini hatırlatmış olurdu.

Hamam berberleri Peşkir, ustura, hacamat âletleri, berber sitili, berber leğeni, karanfil yağı gibi koku ve yağlar, berberlerin kullandıkları eşyâsıdır.

Hacamat (vücutta baş, boyun bölgesi gibi bâzı noktalarda cildin kesilip kanın akıtılması), saç sakal tıraşı, istenmeyen vücut tüylerinin alınması, bâzı cilt lezyonları için merhemler hazırlaması gibi hizmetleri gerçekleştirirdi. Bununla ilgili esnaf loncasında; hacamat, sünnetçilik gibi cerrâhî ustalık öğrenmek isteyenlere beş yıldan önce, tıraş öğrenmek isteyenlere iki yıldan önce icâzet, yâni ustalık belgesi verilmemesi istenmekteydi. Kullandıkları leğen ve sitil yüzeylerinin kalaylı olmasına dikkat edilirdi.

Berber sitilleri, berberlerin kullandıkları musluklu mâdenî güğümlerdir. Zincirle duvara asılan, musluğu sarı pirinçten bakır alaşımı bu güğümlerle başlar yıkanır. Bâzen çift asılan güğümlerin birinden sıcak, diğerinden soğuk su alınır. Berberler tıraştan sonra, müşterilerine üşümeyi engelleyici karanfil yağı sürerlerdi.

Sakal tıraşı için kullanılan leğenlerin yüz ve boyun kısmına rahat otursun diye boyun hizâsına gelen kısımları boşluklu yapılırdı. Berber leğenleri bakır veya Süleymâniye işi pirinç ve Çin, Japon seramiklerinden yapılırdı. Tıraştan sonra ele aynanın tutuşturulması, bahşiş sırasının geldiğini gösterirdi.

HAMAM EŞYÂSİ

Geçmişte, özellikle kadınlar hamamı kültüründe kullanılmış materyallerin hepsi sanatsal açıdan birer zarâfet timsâliydi. Buna rağmen, erkekler için kullanılanlar gösterişten uzak, sâde ve işlevseldir. Hamam eşyâsında hamam taslarının büyüklüğü dikkati çeker.

Bunun yanında peştamal, takunyalar (nalınlar), keseler, sabunlar, havlu takımları, hamam otu, lifler, tarak diğer önemli hamam eşyâsıdır. Erkek peştemalları (futa), göbeği kapatacak şekilde bele sarılır, yürümeyi engellemeyecek şekilde bir adım mesâfesi bırakılarak bir önden ucu üstte bırakılır, diğer ucu alttaki bölüme sıkıştırılırdı. Keselenme için siyah kıl keseler kullanılırdı. Cildi

hassas olanlar için ipek veya kumaş keseler tercih edilirdi.

Hamam taslarının büyük boy olanları, kalaylanmış bakırdan veya Süleymâniye işi sarı renk pirinçten yapılmıştır. Son dönem hamam taslarında tasın iç yüzünde, orta kısımda hareketli balık figürleri kullanılmıştır. Meselâ yandan çarklı İstanbul şehir içi vapurlarının (1820- 1850 arasında hizmet vermiştir) tasvir edildiği Trabzon işi gümüş hamam tası, oldukça nâdir bulunan bir örnektir. Havlu takımında üç parça olup baş için en küçük, omuzlara atmak için orta boy, bele sarmak için de büyük boyu kullanılırdı; öyle ki bele dolanan havlu ayak bileklerine kadar inerdi.

Hamamda alttan ısıtılıp kızgın hâle gelen mermer yer döşemelerinde ayağın yanmasını önlemek için nalınlar (takunyalar) kullanılırdı. Erkek hamam takunyaları veya nalınları tek parça tahtadan oyulurdu. Dayanaksız ağaçtan yapılırdı. Üstten tasma denen bir siyah

kayış vardı. Oldukça sâde, gösterişsizdi. Günümüzde kadın hamam nalın örneklerinden pek çoğu bize ulaşmıştır; o devir erkek hamam nalınları, saklanmaya gerek duyulmadığından olsa gerek oldukça seyrektiler.

Hamamda kullanılan taraklar kısa ve sık yapılı olanlardır. Sakal taraklarının bir tarafı yuvarlaktır. Taraklar, genelde ağaç ve kemikten olur ve kadifeden tarak keselerine konurdu.

HAMAM ÂDABI

Hamama besmele ile girmek, suyu idâreli kullanmak, sıcaklıkta yemek yememek, edep yerlerini başkalarının bakış ve dokunuşlarından korumak, başkasının mahrem yerlerine bakmamak, hamamda çok kalmamak, çok konuşmamak, yıkanma yerlerinin temiz kalmasına dikkat etmek hamam âdabından sayılırdı. Hamamdan çıkanlara, “Sihhatler olsun.” demek âdettendi. Hamamda peştemalsız yı-

kanmak, ayıp ve günah kabul edilirdi.

HAMAMLARDA SAĞLIK ÖNLEMLERİ

Keselenme, detoksifikasyon, hacamat etme, sırta vantuz çekilerek kan alınması ve sülük uygulamaları buna örnek verilebilir.

Hamamda sıcaklıkta bekleme esnâsında terleme yoluyla toksinler dışarı atılır, bu uygulama bir detoksifikasyondur. Hamam buhârında cildin nemlenmesi, solunum yollarının açılması, solunumun düzenlenmesi sağlanırdı. Bütün bunlara baktığımızda günümüzde yüksek ücretler ödeyerek beş yıldızlı otellerde alınan Spa hizmetinin temelini Türk hamamı olduğu görülebilir. Ayaklardaki keratinize dokular, topuk taşları (ponza taşları) ile temizlenirdi.

Hacamat etme, peygamberimiz Hz. Muhammed tarafından da tavsiye edilmiştir. Bu işlem, vücutta baş boyun bölgesinde belli noktaların hacamat âleti denen mekanik küçük bıçaklı

T. Allom, erkekler hamamı, 1839.

Sağdaki hamam araçları sırasıyla:

Stilize Mevlevî figürlü hamam tipi pirinç musluk, XVIII. yüzyıl.

Yandan çarklı vapur tasvirli Trabzon işi gümüş hamam tası, XIX. yüzyıl.

Erkek tipi hamam peştemalları, XX. yüzyıl başları.

Erkek hamam ağaç nalınları, XX. yüzyıl.

âletlerle kesilip kanın akıtılmasıdır. Vizkozitesi (akışkanlığı) azalan kan için bu uygulamanın çok faydalı olduğu tıbben kabul edilmiştir. Sülük tedâvisi, özellikle yaşlılar tarafından tercih edilmekte, ekseriyetle ilkbahar aylarında uygulanmaktadır.

HAMAM ÂDETLERİ

Sünnet hamamı Sünnet hamamında, âilenin erkekleri, akrabâlar, sünnet çocuğunun arkadaşları hamama dâvet edilir ve birlikte yıkanılıp eğlenilirdi. Sünnet çocuğunun sağ eline kına yakılması, saçından bir tutam kesilmesi âdettendi. Hamamda çocuklara Hacivat-Karagöz seyrettirilirdi, yemekler yenir, duâlar okunurdu. “Asker ve dâmat hamamını da görelim inşallah.” diye temennilerde bulunulurdu. Çocuğa önce şehzâde elbisesi, ardından beyaz sünnet entârisi giydirilir, hediyeler verilirdi. Kimi yerde sünnet hamamlarına durumu müsâit olmayan komşuların çocukları da merâsime dâhil edilip topluca sünnet ettirilirdi.

Asker hamamı Kutsal bir görev kabul edilen askerlik çağına gelip askere gidecek gençler akrabâları ve arkadaşlarıyla hamama gidip yıkanır- lar, yolculuğa hazırlanırlardı. Yemekler yenir, abdest alınır, asker hakkında hayır duâlar edilir; gencin, askerlik bitiminde kazâsız belâsız geri gelmesi temennî edilirdi.

Dâmat hamamı Dâmat hamamı-

Erkekler hamamı, kartpostal, İstanbul. XIX. yüzyıl.

na, halk arasında “güveyi hamamı”, “güveyi çimme günü” de denmektedir. Düğünden bir gün önce dâmat, arkadaşları ve akrabaları berâberce yıkanmaya giderdi. Bâzen hamamlar, o gece sâdece bu misâfirler için kapatılırdı. İkramlar yapılır, duâlar edilir, dâmâdın akrabaları ve hocalar tarafından kendisine âile hayâtıyla ilgili bilgiler aktarılırdı. Ermeni âilelerin dâmat hamamı geleneğinde dâmâdın kafasında yumurta kırma ve arkadaşları arasında yumurta savaşının yapılması, âilenin neslinin bol ve bereketli olmasını dilemek mânâsındaydı. Bu gelenekler bugün de devam etmekte olup İstanbul hamamlarında zaman zaman rastlan-

maktadır.

Bayram hamamı Erkekler hamamı bayram arifesinde sabah namâzına kadar açık tutulurdu. Erkekler arasında perşembe günleri, cuma sabâhı, ramazan gecelerinde hamama gitmek âdeti. Böylece temizlik ve vücut bakımı yapılır, bu vesîleyle komşular arasındaki dostluk ve kardeşlik bağları da pekiştirilirdi.

Tulumbacılar hamamı Yangını söndürmekle görevli olan tulumbacılar, yangın dönüşünde hamama giderdi. Gündüz yangın dönüşlerinde hamamcılar ücret almaz, normal bir müşteri gibi yıkanıp çıkarlardı. Gece yangın dönüşünde hamam tulumbacı-

lara kapatılır, göbek taşında gazeller, semâîler, divanlar okunur, saz çalınır, bu esnâda yemekler yenirdi. Tulumbacılar hamamında edep ve ahlâka aykırı hareket ve sözler olmazdı. Giyime, yâni peştemallara âzamî dikkat edilirdi. Ramazan aylarında tulumbacılar hamamda iftar verilirdi. Hamamcılarının dönüşümlü olarak bölgenin tulumbacılarına verdiği bu iftarlarda iftâriye, çorba, etli fasulye, tel kadayıfı vs yenirdi. Sonrasında kahveler ve şerbetler içilir, en nihâyet civardaki bir câmide terâvih namâzı kılınırdı.

GÜNÜMÜZDE ERKEKLER HAMAMI

Hamam kültürümüz her geçen gün yok olmaktadır. Çalışan hamamlar müşteri azlığı veya işletme masraflarının yüksek olmasından dolayı süratle kapanmaktadır. Harap hâldeki eski hamam yapıları ayakta kalma mücadelesi vermektedir. Özellikle yerel belediye mülkiyetinde olan bazı hamamların orijinal hâllerine sâdik kalınmadan restore edilerek kültür merkezi veya çeşitli etkinliklerin yapıldığı alanlara dönüştürüldüğünü müşâhade etmekteyiz.

Bugün az sayıda kalan orijinal, târihî Türk hamamları inadına hâlâ hizmet vermeyi sürdürmektedir. Turistik yönleriyle bir hayli uluslararası şöhrete sâhip olan, temizlik ve sıhhi şartlara âzamî dikkat edilen bu şanslı hamamlar arasında Çemberlitaş Hamamı, Galatasaray Hamamı, Cağaloğlu Hamamı, Kılıç Ali Paşa Hamamı, Hürrem Sultan Hamamı gibi hamamları sayabiliriz. Eskiden erkekler hamamında mevcut olan hamam berberleri ve hacamat etme gibi uygulamalar artık günümüz hamamlarında yoktur. Çemberlitaş Hamamı gibi bazı hamamlarda binâ dışında kuaförler bulunmaktadır.

Bu hamamların dışında İstanbul’da hâlâ kıt kanaat imkânlarla çalışmaya devam eden hamamlar bulunmakla berâber bu hamamlarda temizlik ve sıhhi şartların, hijyenik ortam koşullarının tam olarak yerine getirildiğini görünen manzarada söylemek güç olacaktır. Ama ne olursa olsun bazı düğün sahiplerinin damat hamamına benzer âdetleri devam ettirdiğinden ve hâlâ sâdik hamam tutkunlarının varlığından söz edebiliriz.